

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА; ФІЛОСОФІЯ ПРАВА

УДК 340.1

DOI: 10.36550/2522-9230-2020-1-9-4-8

Рябовол Лілія Тарасівна,

*доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри
державно-правових дисциплін та адміністративного права
Центральноукраїнського державного педагогічного
університету імені Володимира Винниченка*

e-mail: lryabovol8@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0003-3558-2103>

ГРОМАДЯНСЬКЕ СУСПІЛЬСТВО ЯК НАУКОВА КАТЕГОРІЯ ТА ПРЕДМЕТ ПРАВОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

У статті акцентовано, що значення громадянських ініціатив при вирішенні різноманітних питань практично в усіх сферах життя та діяльності вітчизняного суспільства й держави невідмінно зростає, у зв'язку з чим, проблематика громадянського суспільства продовжує притягувати науковий інтерес. Мета статті – визначити особливості наукової категорії «громадянське суспільство»; узагальнити результати наукових досліджень щодо суттєвих ознак, структури та суспільного призначення громадянського суспільства. Встановлено, що громадянське суспільство – складна категорія, сутність якої виявляється в економічному, соціальному, соціологічному, політичному, правовому, моральному, національному та інших аспектах. Суттєвими ознаками цього феномена є: його структурованість за видами відносин та громадськими інститутами; незалежність і водночас тісний взаємозв'язок з державою на основі розмежування компетенцій; визнання як найвищої цінності людини, її прав, свобод та законних інтересів; визнання таких засад функціонування, як: рівноправність і захищеність усіх форм власності, свобода у виборі форм здійснення й видів підприємницької діяльності, політичний та ідеологічний плюралізм тощо. У статті систематизовано ознаки громадянського суспільства, так, громадянське суспільство – це: сукупність особистостей, які є вільними в економічному, політичному, соціальному, культурному аспектах; відкрита соціальна система, яка формується та функціонує під впливом різних чинників, серед яких особливу роль відіграє держава; складно структурована система, яка ґрунтується на загальнолюдських і демократичних цінностях. Громадянське суспільство дозволяє інтегрувати конкретне суспільство, є способом і формою його самоорганізації та самовираження, постає як гарант непорушності прав, свобод та законних інтересів людини і громадян, сприяє в їх захисті у разі порушення державними органами та органами місцевого самоврядування, загалом сприяє розвитку демократичних інститутів, у чому і полягає соціальне призначення громадянського суспільства.

Ключові слова: держава, суспільство, людина, громадянин, права та свободи, громадські інститути, соціальне призначення.

Riabovol L. CIVIL SOCIETY AS A SCIENTIFIC CATEGORY AND THE SUBJECT OF LEGAL RESEARCH

The article emphasizes that the importance of civic initiatives in addressing various issues in almost all spheres of life and activity of domestic society and the state is constantly growing, and therefore, the issue of civil society continues to attract scientific interest. The purpose of the article is to determine the peculiarity of the scientific category «civil society»; summarize the results of scientific research on the essential features, structure and social purpose of civil society. It is established that civil society is a complex category, the essence of which is manifested in economic, social, sociological, political, legal, moral, national and other aspects. The essential features of this phenomenon are: its structure by types of relations and public institutions; independence and at the same time close relationship with the state on the basis of delimitation of competencies; recognition as the highest value of man, his rights, freedoms and legitimate interests; recognition of such principles of functioning as: equality and protection of all forms of ownership, freedom in choosing the forms of implementation and types of business activities, political and ideological pluralism, etc. The article systematizes the features of civil society, so, civil society is: a set of individuals who are free in economic, political, social, cultural aspects; an open social system, which is formed and functions under the influence of various factors, among which the state plays a special role; complex structured system based on universal and democratic values. Civil society allows to integrate a particular society, is a way and form of its self-organization and self-expression, acts as a guarantor of inviolability of rights, freedoms and legitimate interests of man and citizens, helps protect them in case of violation by state and local governments, generally promotes democratic institutions. what is the social purpose of civil society.

Key words: state, society, citizen, rights and freedoms, public institutions, social purpose.

Постановка проблеми. На сучасному етапі розвитку України питання становлення громадянського суспільства набуло особливої актуальності. Це зумовлено тим, що значення громадянських ініціатив при вирішенні різноманітних питань практично в усіх сферах життя та діяльності вітчизняного суспільства й держави невідмінно зростає. Як зазначено у Національній стратегії сприяння розвитку громадянського

суспільства в Україні на 2016-2020 роки, необхідністю є створення державою сприятливих умов для розвитку громадянського суспільства, різноманітних форм демократії участі, налагодження ефективної взаємодії громадськості з органами державної влади та органами місцевого самоврядування. Відповідно до документу, активне, впливове й розвинене громадянське суспільство є важливим елементом будь-якої демократичної держави та відіграє одну з ключових ролей у впровадженні нагальних суспільних змін і належного врядування, в управлінні державними справами й вирішенні питань місцевого значення, розробці й реалізації ефективної державної політики у різних сферах, утвердженні відповідальності перед людиною правової держави, розв'язанні політичних, соціально-економічних та гуманітарних проблем [5]. Реалізація Стратегії передбачає розвиток інститутів громадянського суспільства, їх участь у формуванні та реалізації державної і регіональної політики, в соціально-економічному розвитку України. Держава для цього має створювати сприятливі умови і стимулювати відповідну діяльність.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблематика громадянського суспільства залишається у колі уваги фахівців з різних галузей знань. З позицій політології та соціології її розробляли О. М. Балакірева, Т. В. Бондар, Т. В. Джига, Д. А. Дмитрук, О. А. Корнієвський, А. І. Рибак, О. М. Руденко, Б. М. Юськів, В. М. Яблонський та ін.; з позицій науки державного управління – В. Д. Бакуменко, Т. О. Бутирська, Д. В. Вітер, О. М. Руденко, С. В. Штурхецький та ін. Предметом досліджень були різні аспекти цієї проблематики, так, його філософію вивчали М. О. Зайцев, П. М. Кралюк та ін.; історико-культурологічні питання зародження й функціонування – Н. О. Бондаренко, О. М. Козакевич, Е. Г. Позднякова-Кирбят'єва та ін.; гендерну компоненту – Н. Й. Коніщева, Ю. П. Маслова та ін. Не залишили поза своєю увагою проблематику громадянського суспільства і вчені-правники, зокрема, поняття, суттєві ознаки, структуру, функції, проблеми становлення громадянського суспільства розробляли фахівці з теорії держави і права та конституційного права України, серед яких: Ф. В. Веніславський, Т. З. Гарасимів, О. С. Лотюк, Д. В. Лук'янов, Н. М. Оніщенко, С. В. Погребняк, О. Ф. Скакун, Т. І. Тарахонич, Ю. М. Тодика, О. Ф. Фрицький та ін. Цивільно-правові аспекти формування й розвитку громадянського суспільства вивчали О. О. Грохольський, О. М. Пижов та ін. Проте, у зв'язку зі своєю актуальністю проблематика громадянського суспільства продовжує притягувати науковий інтерес.

Мета статті – визначити особливість наукової категорії «громадянське суспільство»; узагальнити результати наукових досліджень щодо суттєвих ознак, структури та суспільного призначення громадянського суспільства.

Виклад основного матеріалу дослідження. В Академічному тлумачному словнику української мови «категорія» – основне логічне поняття, що відбиває найзагальніші закономірні зв'язки й відношення, які існують у реальній дійсності [1, с. 118]. Категоріями є найбільш абстрактні поняття, які в найбільш точній, компактній і ємній формі виражають загальнозначущі знання про предмет міркування [4, с. 58]. Однією з таких є категорія «громадянське суспільство». Це – багатоаспектна категорія. Використовуючи напрацювання Т. О. Бутирської [6, с. 74], можливо виокремити такі аспекти цієї категорії: соціологічний (громадянське суспільство – сукупність неполітичних відносин); ідеологічний (в ідеалі громадянське суспільство – це суспільство таких особистостей, які наділені широкими особистими й політичними правами, активно беруть участь в управлінні державою, задовольняють різні потреби, створюють громадські організації, рухи і партії); економічний (громадянське суспільство передбачає багатоманітність форм власності, ринкову економіку тощо); соціальний; політичний (громадянське суспільство тісно взаємодіє з державою, бере участь в організації та здійсненні державної влади); правовий (громадянське суспільство функціонує на підставі та в межах чинного законодавства, його засади закладені в Основному законі держави); моральний; національний тощо.

Значну увагу проблематиці громадянського суспільства приділяє загальнотеоретична юриспруденція. Її представники розглядають громадянське суспільство як особливу автономну суспільну сферу, відокремлену від держави, що передбачає створення і функціонування добровільних і самоврядних інституцій, які сприяють громадянам в їх вільному розвитку та самореалізації, формують уявлення про спільні інтереси і загальне благо, здійснюють громадський контроль над усіма суспільними сферами [9, с. 313]. За визначенням О. Ф. Скакун, громадянське суспільство – це система взаємодії в межах права вільних і рівноправних громадян держави та їх об'єднань, що добровільно сформувалися і перебувають у відносинах конкуренції та солідарності, поза безпосереднім втручанням держави, покликаної створювати умови для їх вільного розвитку. Вчена акцентує, що громадянським можна назвати не будь-яке суспільство, а тільки таке, яке позначається розвиненими економічними, культурними, правовими і політичними відносинами між його членами, є незалежним від держави, але взаємодіє з нею [7, с. 60].

У теорії держави і права виокремлюють асоціативний, структурний та функціональний аспекти розуміння громадянського суспільства і наводять відповідне багатоаспектне визначення, згідно з яким, громадянське суспільство – це історичний тип у розвитку людського суспільства, його конкретна якісна характеристика; сфера самовиявлення і реалізації потреб та інтересів вільних індивідів через систему відносин (економічних, соціальних, релігійних, національних, духовних, культурних); сукупність структурних елементів (організацій (політичних партій, асоціацій) і різних об'єднань (професійних, творчих, спортивних, конфесійних тощо)), які охоплюють всі сфери суспільного життя і є своєрідним регулятором свободи людини. При цьому, наголос робиться на те, що, незважаючи на структурованість, громадянське

суспільство насамперед є суспільством, в якому пріоритетне значення мають інтереси людини [8, с. 119]. Д. В. Вітер та О. М. Руденко також акцентують, що у центрі всіх інститутів громадянського суспільства має бути конкретна особистість та всебічний розвиток її потенціалу, а держава як інструмент цього розвитку має забезпечити необхідні ідеологічні, політичні та моральні умови, відповідну бюджетну політику [6, с. 46].

З позицій конституційного права громадянське суспільство вивчають у контексті розкриття проблеми конституційного ладу як один з його принципів або складників. Аналіз відповідних напрацювань засвідчив, що у визначенні громадянського суспільства вчені-конституціоналісти суголосні з фахівцями у галузі теорії права. Так, за визначенням О. Ф. Фрицького, громадянське суспільство – це система відносно автономних щодо держави інститутів, які забезпечують конкретні способи соціального існування людей на підставі їх особистої свободи, обумовленої правом демократичної держави. Вчений вказав на такі складники громадянського суспільства, як: сукупність відносин (моральних, правових, політичних, економічних, у тому числі, власність, праця, підприємництво, організація і діяльність громадських об'єднань); сфери виховання, освіти, науки і культури; система засобів масової інформації; сім'я тощо [10, с. 104, 117].

Ю. М. Годика і В. С. Журавський також розглядають громадянське суспільство як систему самостійних і незалежних від держави суспільних інститутів і відносин, що забезпечують умови для реалізації приватних інтересів і потреб індивідів і колективів, для життєдіяльності соціальної і духовних сфер, їх відтворення й передачі від покоління до покоління. Згадані вчені запропонували більш деталізовану структуру громадянського суспільства як сукупність наступних елементів: добровільно сформовані первинні самоврядні угруповання людей (сім'я, різні асоціації, господарські корпорації, клуби за інтересами, інші суспільні об'єднання); недержавні суспільні відносини; господарська і приватна частина життєдіяльності людей, їх звичаї, традиції; сфера самоврядних організацій та індивідів [3, с. 188].

На увагу заслуговує науковий підхід Ф. В. Веніславського, на думку якого, громадянське суспільство – якісно новий тип суспільства з більш високим рівнем розвитку соціальної спільноти, більш високим рівнем її зрілості, розумності й справедливості. До структурування громадянського суспільства як цілісного явища згаданий науковець реалізував оптимальний, на наш погляд, підхід – всі його елементи він систематизував у рамках двох основних компонентів. Перший – система соціальних інститутів, елементами якої є: сім'я, громадські, релігійні організації, професійні спілки, політичні партії, ЗМІ, підприємницькі структури, місцеве самоврядування. Другий – сукупність відносин. Зазначимо, що вчений запропонував більш розширений, у порівнянні з попередньо викладеними варіантами, перелік відносин, які підтримуються у громадянському суспільстві, і, так само, як О. Ф. Скакун, акцентував, що вони є розвиненими, крім того, зазначив, що державне регулювання та втручання в них є мінімальним. Зокрема йдеться про економічні, моральні, правові, політичні, культурні, релігійні, міжнаціональні та інші види відносин, що забезпечують справедливу та раціональну організацію життя людей, спільну реалізацію їх прав та свобод, вільний та всебічний розвиток кожної особистості. Вчений наголосив, що ця система соціальних інститутів і відносин ґрунтується на засадах соціальної свободи, рівності, права і демократії [2, с. 132].

Ще більш широкий реєстр інститутів громадянського суспільства запропонувала О. М. Козакевич. Вчена віднесла до них: добровільні громадські організації, громадські рухи, а також політичні партії, які незадіяні у провадженні виконавчої влади; інститути й центри як виразники громадської думки, автономність яких визнається на юридичному чи суспільному рівнях; незалежні ЗМІ, що презентують інтереси громадян, формулюють і оприлюднюють громадську думку; інститути виборів та референдумів; громадські інститути виконавчої, судової та правоохоронної системи (громадські ради при органах державної влади та органах місцевого самоврядування, суди присяжних, народні дружини правопорядку тощо) [6, с. 49-50]. У сучасних умовах перелік інституцій громадянського суспільства розширюється за рахунок актуальних неформальних об'єднань громадян – груп в соціальних мережах, флешмобів, волонтерів, груп підтримки певних петицій тощо [9, с. 313].

У результаті теоретичного осмислення ідеальної сутності громадянського суспільства Д. В. Вітер та О. М. Руденко також дійшли висновку, що громадянське суспільство – це система недержавних суспільних відносин та інститутів, що надає особистості можливість реалізувати свої права, потреби, інтереси, цінності, у зв'язку з чим, згадані вчені розглядають громадянське суспільство як об'єднання громадян, що мають спільну мету, чітко усвідомлюють свої права та обов'язки і постійно взаємодіють між собою [6, с. 23].

Аналіз наукових напрацювань з проблематики дослідження дозволив виявити суттєві ознаки громадянського суспільства. Передусім, це – суспільство, члени якого добровільно об'єднуються в групи на основі спільних специфічних інтересів та потреб з метою їх задоволення. Громадянське суспільство загалом та його інститути зокрема є до певної міри незалежними від держави, зокрема в частині розмежування компетенцій та повноважень, водночас, громадянське суспільство тісно співпрацює з державою для більш ефективного вирішення актуальних питань життєдіяльності суспільства і держави, крім того, функціонує на підставі та в межах чинного законодавства, встановленого державою. Громадянське суспільство має певну структуру, при чому, чим більш різноманітною, чіткою та складною вона є, тим більш високим є рівень розвитку такого суспільства й більш суттєвим є його вплив на прийняття управлінських рішень. Найвищою цінністю громадянського суспільства є людина, її права, свободи, інтереси, а метою – створення необхідних і достатніх умов для їх реалізації. Це – суспільство, яке ґрунтується на засадах рівноправності й захищеності усіх форм власності, свободи у виборі форм здійснення й видів підприємницької діяльності, на ефективній

системі соціального захисту, політичному й ідеологічному плюралізмі.

Узагальнення ознак громадянського суспільства дозволило систематизувати їх наступним чином: громадянське суспільство – сукупність особистостей, які є вільними у виборі форм та засобів виробництва, професійної діяльності (економічний аспект), форм освіти, здійсненні інтелектуальної діяльності, вираженні своїх поглядів і переконань (культурний, духовний аспект), волевиявленні під час виборів і референдумів (політичний аспект); громадянське суспільство – відкрита соціальна система, яка формується та функціонує під впливом різноманітних зовнішніх чинників, серед яких особливу роль відіграє держава, рівень її демократичності та політика щодо сприяння розвитку громадських інститутів; громадянське суспільство – складно структурована система, що передбачає не лише наявність необхідних підсистем, компонентів та елементів, але й підтримання взаємозв'язків між ними; громадянське суспільство ґрунтується на загальнолюдських та демократичних цінностях.

Значення громадянського суспільства для розвитку конкретної спільноти людей неможливо переоцінити. Воно забезпечує як диференціацію членів такого суспільства залежно від їх інтересів та потреб, так й інтеграцію суспільства на засадах визначених норм і цінностей, є способом і формою його самоорганізації та самовираження. У демократичних державах громадянське суспільство постає як гарант непорушності прав, свобод та законних інтересів людини і громадян, сприяє в їх захисті у разі порушення державними органами та органами місцевого самоврядування, надає впорядкованості відповідним заходам, загалом сприяє розвитку демократичних інститутів.

Соціальне призначення громадянського суспільства розкривається через його функції – основні напрями впливу на державу, суспільство, його групи, конкретних людей. Слід зазначити, що функціонал громадянського суспільства суттєво розширився у контексті реалізації Національної стратегії сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні на 2016-2020 [5]. Так, передбачено посилення контрольно-консультативної функції шляхом проведення органами виконавчої влади, органами місцевого самоврядування консультацій з громадськістю щодо проектів нормативно-правових актів під час їх розроблення, здійснення громадської експертизи діяльності з надання адміністративних послуг, а також діяльності бюджетних установ, які надають соціальні послуги тощо. Підвищено роль організацій громадянського суспільства в соціально-економічному розвитку України зокрема шляхом запровадження практики закупівлі соціальних та інших суспільно значущих послуг через соціальне замовлення та забезпечення рівного доступу організацій громадянського суспільства та бюджетних установ до надання соціальних та інших суспільно значущих послуг за рахунок бюджетних коштів тощо.

Висновки. У результаті проведеного дослідження ми дійшли наступних висновків. Громадянське суспільство – складна категорія, сутність якої виявляється в економічному, соціальному, соціологічному, політичному, правовому, моральному, національному та інших аспектах. Суттєвими ознаками цього феномена є: його структурованість за видами відносин та громадськими інститутами; незалежність і водночас тісний взаємозв'язок з державою на основі розмежування компетенцій; визнання як найвищої цінності людини, її прав, свобод та законних інтересів тощо. Соціальне призначення громадянського суспільства розкривається через його функції, зміст та обсяг яких на сучасному етапі розширюється. Перспективним у напрямі дослідження є вивчення громадянського суспільства, виходячи з концепції трьох секторів – державного, приватного та безпосередньо громадського як сукупності недержавних, некомерційних організацій.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Академічний тлумачний словник. Словник української мови : в 11 томах. Т. 4 Київ, 1973. 764 с.
2. Веніславський Ф. В. Конституційне право України в схемах і таблицях : навч. посіб. Харків : Право, 2014. 376 с.
3. Конституційне право України : підручник/ За заг. ред. Ю. М. Тодики, В. С. Журавського. К. : Видавничий Дім «Ін Юре», 2002. 544 с.
4. Логіка: Підручник для студентів вищих навчальних закладів / В. Д. Титов, С. Д. Цалін, О. П. Невельська-Гордєєва та ін.; За заг. ред. проф. В. Д. Титова. Х.: Право, 2005. 208 с.
5. Національна стратегія сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні на 2016-2020 роки : затв. Указом Президента України від 26.02.2016 р. № 68/2016. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/ru/68/2016#Text>
6. Розвиток громадянського суспільства в Україні: минуле, сучасність, перспективи : колективна монографія / за заг. ред. О. М. Руденко, С. В. Штурхецького. Острого : ІГСУ, Видавництво Національного університету «Острозька академія», 2014. 328 с.
7. Скакун О. Ф. Теорія держави і права : підручник. Харків, 2009. 676 с.
8. Теорія держави і права. Академічний курс : підручник / За ред. О. В. Зайчука, Н. М. Оніщенко. К. : Юрінком Інтер, 2006. 688 с.
9. Теорія держави і права : підручник / О. В. Петришин, С. П. Погребняк, В. С. Смородинський та ін. ; За ред. О. В. Петришина. Х. Право, 2014. 368 с.
10. Фрицький О. Ф. Конституційне право України : підручник. 3-є вид., перероб. і доп. К. : Юрінком Інтер, 2006. 512 с.

REFERENCES:

1. Bilodid, I. I. (1973). *Academic explanatory dictionary. Dictionary of the Ukrainian language: in 11 volumes*. T. 4. Kyiv [in Ukrainian].
2. Venislavskyi, F. V. (2014). *Constitutional law of Ukraine in schemes and tables: textbook*. Kharkiv: Pravo [in Ukrainian].
3. Todyka, Yu. M., & Zhuravskyi, V. S. (Eds.). (2002). *Constitutional law of Ukraine: a textbook*. Kyiv: Vydavnychi Dim «In Yure» [in Ukrainian].
4. Tytov, V. D. (2005). *Logic: Textbook for students of higher educational institutions*. Kharkiv: Pravo [in Ukrainian].
5. *National strategy for promoting the development of civil society in Ukraine for 2016-2020*. (2016). Decree of the President of Ukraine of 26th February 2016 № 68/2016. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/ru/68/2016#Text> [in Ukrainian].
6. Rudenko, O. M., & Shturkhetsko, S. V. (Eds.). (2014). *Development of civil society in Ukraine: past, present, prospects: a collective monograph*. Ostroh: IHSU, Vydavnytstvo Natsionalnoho universytetu «Ostrozka akademiia» [in Ukrainian].
7. Skakun, O. F. (2009). *Theory of State and Law: a textbook*. Kharkiv [in Ukrainian].
8. Zaichuka, O. V., & Onishchenko N. M. (Eds.). (2006). *Theory of state and law. Academic course: textbook*. K.: Yurinkom Inter [in Ukrainian].
9. Petryshyn, O. V. (2014). *Theory of State and Law: a textbook*. Kharkiv: Pravo [in Ukrainian].
10. Frytskyi, O. F. (2006). *Constitutional law of Ukraine: a textbook*. 3-ye vyd., pererob. i dop. Kyiv: Yurinkom Inter [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції: 5.06.2020

УДК 340.12

DOI: 10.36550/2522-9230-2020-1-9-8-12

Зеленко Інна Павлівна,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри державно-правових дисциплін
та адміністративного права
Центральноукраїнський державний педагогічний
Університет імені Володимира Винниченка
e-mail: zelenko0212@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0003-0226-7481>

ПРАВОВІ АКСІОМИ: ПІДХОДИ ДО РОЗУМІННЯ

У статті відображено багатоманітність поглядів на поняття «правова аксіома». Висвітлено, що є правники, які заперечують існування у праві поняття «аксіома». Представлено, що деякі науковці ототожнюють правові аксіоми з правовими звичаями за змістом, способом формулювання й існування, а також за способами забезпечення. Розкрито, що правові аксіоми мають загальні риси й відмінності з правовими презумпціями. Наголошено, що правова презумпція і правова аксіома розуміють як істинні без доказів. Розглянуто, що відмінність правової презумпції і правової аксіоми полягає у відмінності обставин: дозволяють вважати їх правдоподібними; можливості (неможливості) спростування; значимості, змісту та форми. Продемонстровано, що є декілька підходів на взаємозв'язок правових аксіом з принципами права. З'ясовано, що перша група науковців ототожнюють принципи права й аксіоми. Звернуто увагу на те, що друга група вчених зазначає, що аксіоми є передумовами принципів права. Представлено, що представники третьої групи розмежовують поняття принципи права й правові аксіоми. Висвітлено, що складні взаємозв'язки принципів і аксіом відбиваються в їхній діалектичній єдності, здатності переходити із одного в друге, і розкриття одного явища через інше. Зазначено, що аксіоми піддаються змінам, тому аксіоми і презумпції знаходяться в тісному взаємозв'язку і при виникненні певних умов можуть замінити один одного. Набуло подальшого розгляду визначення правових аксіом правові аксіоми – це багатогранне складне явище правової дійсності, що відноситься до права, правосвідомості та правової науки, та є положеннями, що концентровано виражають соціально-правовий досвід і тому визначаються як істини, об'єктивна основа яких міститься у закономірностях, властивостях спеціально-юридичних принципах права і слугують для спрощення правового регулювання.

Ключові слова: правові аксіоми, правові презумпції, принципи права, звичай, моральна аксіома.

Zelenko I. LEGAL AXIOMS: APPROACHES TO UNDERSTANDING

The article reflects the diversity of views on the concept of "legal axiom". It is clarified that there are lawyers who deny the existence of the concept of "axiom" in law. It is presented that some scholars identify legal axioms with legal customs in terms of content, formulation and existence, as well as methods of provision. It is revealed that legal axioms have common features and differences with legal presumptions. It is emphasized that the legal presumption and legal axiom are understood as